

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «**Психологічні теорії особистості**»
вибіркових компонент освітньої програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 9. *Особливості поглядів вітчизняних психологів на особистість.*

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 7 від 30.08.2023 р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 7 від 25.08.2023 р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол № 7 від 29.08.2023 р.

Розглянуто на засіданні кафедри
соціології та психології
Протокол № 8 від 15.08.2023 р.

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат біологічних наук, доцент
Шахова О.Г.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О.М.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 ХНУВС, кандидат психологічних наук, доцент Жданова І.В.

План лекції.

1. Уявлення про особистість в теорії Льва Семеновича Виготського.
2. Теорія особистості Бориса Герасимовича Ананьєва.
3. Теорія особистості Лідія Іллівна Божович.
4. Теорія особистості Олексія Миколайовича Леонтєва.
5. Теорія особистості Володимира Михайловича Мясищева.
6. Теорія особистості Сергія Леонідовича Рубінштейна.
7. Теорія особистості Костянтина Костянтиновича Платонова.
8. Погляди вітчизняних учених на психологічну структуру особистості
9. Сучасні психологічні тенденції вивчення особистості.

Рекомендована література:

Основна:

1. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: Навч. посіб. – Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009. – 575 с.
2. Столяренко О.Б. Психологія особистості : навч. Посібник. – Київ: Центр учб. літ., 2018. – 279 с.

Допоміжна:

1. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В.Г. Кремень. – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
2. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>
3. Система пошуку наукової інформації у відкритих архівах України (SSM) <https://oai.org.ua/>

Текст лекції

Особистість у культурно-історичній теорії Л.С.Виготського.

Видатний вітчизняний психолог Л.С.Виготський (1896-1934) відомий як творець культурно-історичної теорії розвитку психіки людини. У межах цієї теорії вчений виділяє **три основних закони розвитку особистості**.

Перший закон стосується розвитку і побудови вищих психічних функцій, які є основним ядром особистості. Це закон переходу від безпосередніх, природних форм поведінки до опосередкованих, штучних, що виникають у процесі культурного розвитку психологічних функцій.

Другий закон формулюється так: відношення між вищими психічними функціями були колись реальними відносинами між людьми. Вищі психологічні функції виникають із колективних соціальних форм поведінки.

Третій закон може бути названий законом переходу функцій із зовнішнього у внутрішній план. Психологічна функція в процесі свого

розвитку переходить із зовнішньої форми у внутрішню, тобто інтеріоризується, стає індивідуальною формою поведінки.

За Л.С.Виготським, **осовою особистості** є самосвідомість людини, що виникає саме в перехідний період підліткового віку. Поведінка стає поведінкою для себе, людина усвідомлює себе як певну єдність.

Отже, вивчення особистості в класичній психології спричинило утворення низки фундаментальних положень, що відкрили можливість для розгортання подальших психологічних досліджень С.Л.Рубінштейна, О.М.Леонтьєва, Б.Г.Ананьєва, Г.С.Костюка та інших.

У вітчизняній психології існує велика кількість теорій та підходів до тлумачення сутності особистості, її структури. Зупинимось лише на фундаментальних концепціях видатних вітчизняних психологів, які стали підґрунтям для розвитку вітчизняної психології особистості.

Культурно-історична теорія вищих психічних функцій (Л.С. Виготський):

1. У процесі суспільно-історичного розвитку людина створила різноманітні знаряддя і знакові системи (де найважливішими є інструменти для трудової діяльності, мова, системи числення) і навчилася ними користуватися. Завдяки їм, особливо письму, людина перебудовує свої психічні процеси. За історичний період людьми створено два типи знарядь; що, впливають на природу (знаряддя праці), що впливають на людину (знакові системи).

2. Застосування в практичній діяльності знарядь праці і знакових систем означає початок переходу людини від безпосередніх до опосередкованих психічних процесів, де засобами управління є названі знаряддя і знаки. Як наслідок, психічна діяльність людини перебудовується і зростає порівняно з тваринами.

3. Навчання - це передача дитині досвіду користування знаряддями та знаками для управління власною поведінкою.

4. Діяльність і поведінка людини є результатом взаємодії двох процесів - біологічного дозрівання та нау́чіння, які доводять наявність єдиної лінії розвитку.

5. Будь-яка психічна функція у своєму генезисі має дві форми; вроджену (натуральну) і набу́ту (культурну). Перша є біологічно детермінованою, друга - сформована історично, опосередкована та зумовлена використанням знарядь і знаків як засобів управління нею. Ідея інтеріоризації (психічна функція) з'являється двічі: спочатку на зовнішньому, потім на внутрішньому плані.

6. Спочатку спосіб використання знарядь і знаків демонструється дорослими в спілкуванні з дитиною та спільній предметній діяльності. Отже, знаряддя і знаки є засобами управління поведінкою інших людей і поступово перетворюються для дитини на засіб самоуправління. Тоді між особистісна функція управління перетворюється на внутрішньо особистісну.

Як наслідок, визначивши пам'ять, мислення, уяву, отримання, увагу вищими психічними функціями, Л.С. Виготський сформулював **закони психічного розвитку**:

- 1) розвиток - це Процес якісних змін (кількісні зміни психічних функцій переходять у якісні, суттєві і призводять до стрибкоподібних новоутворень);
- 2) розвиток - це наявність явищ інтеріоризації та екстеріоризації;
- 3) нерівномірність розвитку (рік життя немовляти за темпом розвитку не відповідає рокові життя, наприклад, підлітка);
- 4). рушійною силою розвитку є навчання як спосіб оволодіння соціальним досвідом (введення понять "зона найближчого розвитку", "зона актуального розвитку", які згодом для радянських учених стали методологічною основою в розробці ідей розвивального навчання).

Отже, щоб зрозуміти зміст психічних процесів, необхідно вийти за межі організму і шукати пояснення в суспільних відносинах. За Л.С. Виготським, хто сподівається знайти джерело суперечностей вищих психічних процесів в собі, той припускається помилки як мавпа, яка прагне знайти власне відображення в дзеркалі за ним.

Свої наукові уявлення Л.С. Виготський формулював на основі ідей П.П. Блонського: дитина - в онтогенетичному розвитку повторює головні етапи біологічної еволюції та культурно-історичного розвитку. Однак Л.С. Виготський, визнаючи вирішальну роль соціальних впливів, був обережніший у тлумаченні значення біологічних чинників у розвитку людини. Водночас його терміни "внутрішня логіка дитячого розвитку" та "симптомокомплекс", запозичені в П.П. Блонського, є одними з основних у розумінні психологічної природи вікового становлення особистості, зокрема її поведінкових проявів, вивчення яких не виправдано недооцінюється з 1930-х років..

Праці Л.С. Виготського були реабілітовані лише в 1956 році, а в 1984 році видавництво "Педагогіка" АПН СРСР видало повне зібрання творів ученого (у шести томах). *Загальний висновок*: вік як феномен вікового розвитку визначається через соціальну ситуацію розвитку та вікові новоутворення, що дозволяє розрізняти стабільні та кризові вікові періоди як важливі складові вікової періодизації.

Концепція "людинознавства" Б. Г. Ананьєва

В. Г. Ананьєв (1907-1972) виступав за цілісний підхід до проблем психіки, що дозволило йому переглянути дослідження дитячого розвитку, включивши їх в загальну картину цілісного життєвого циклу людини. Багато закономірностей психічного становлення особистості Ананьєв пояснював взаємовпливом онтогенетичного і біографічного розвитку. За Ананьєвим, еволюція людини - це єдиний процес у всій множинності її станів і властивостей, детермінований історичними умовами життя людини у суспільстві. Вчений одним із перших почав вивчати проблеми зрілості і старіння. У дослідженнях Ананьєва були отримані дані про гетерохронність і

нерівномірність психічного розвитку, особливості перебігу психічних процесів у період зрілості. Вчений розробляв питання про співвідношення понять індивідуальності, особистості, суб'єкта.

Індивідуальність - це продукт злиття соціального і біологічного у індивідуальному розвитку людини. Індивідуальність спрямовує розвиток індивіда, особистості і суб'єкта в загальній структурі людини, стабілізує її властивості і є важливим чинником високої життєздатності і довголіття.

Особистість - складова індивідуальності, її характеристика як суспільного індивіда, об'єкта і суб'єкта історичного процесу. Якщо особистість - "вершина" усієї структури людських властивостей, то індивідуальність - це "глибина" особистості та суб'єкта. Своєрідність і неповторність індивідуальності виявляються в співвідношенні відкритої і закритої систем, що розкривають людину як суб'єкта діяльності і суб'єкта психічної активності.

Як відкрита система, людина, знаходячись у постійній взаємодії з природою і суспільством, здійснює індивідуальний розвиток своїх властивостей і стає особистістю з її соціальними зв'язками. Але людина є і закритою системою унаслідок внутрішньо взаємопов'язаних властивостей особистості, індивіда і суб'єкта, що складають ядро його особистості. Неповторність індивідуальності виявляється в переході внутрішніх тенденцій і потенцій у продукти творчої діяльності особистості, що змінює навколишній світ і суспільний розвиток. Онтогенез індивідуальності - внутрішньо суперечливий і гетерохронний процес. Внутрішня суперечність розвитку особистості обумовлює зміну її суспільних функцій, ролей, станів, які, у свою чергу, підсилюють суперечність еволюції індивіда.

Особистість є продуктом життєвого шляху людини. Структура особистості не є сталою, а поступово складається в процесі її соціального розвитку. У структурі особистості Ананьєв розрізняв *інтеріндивідну* структуру як те соціальне ціле, до якого належить особистість з її суспільними зв'язками і взаєминами, та *інтраіндивідну* структуру що включає п'ять ієрархічно пов'язаних підструктур (психічні процеси; стани; властивості особистості; сенсорні і мнемічні функції; мотивація а потребами та установками), які є внутрішніми психічними утвореннями самої особистості.

Структура особистості будується одночасно за субординаційним принципом супідрядності загальних властивостей елементарним соціальним і психофізіологічним властивостям і координаційному принципу, при якому взаємодія корельованих властивостей поєднується з їх відносною автономією (наприклад, система ціннісних орієнтації, установок). Сукупність властивостей інтраіндивідної структури складає **характер** як систему властивостей особистості, її суб'єктного ставлення до суспільства, інших людей та власне до себе. Характер - це вершина особистісних властивостей.

Б. Г. Ананьєв відмовляється визнати ієрархію провідних типів діяльності, запропоновану О.М.Леонтьєвим. Він називає лише два види

діяльності - пізнання і спілкування, що мають безпосереднє значення для розвитку людини на всіх етапах онтогенезу. **Пізнання** є основною формою діяльності індивіда саме внаслідок того, що пізнання є всесвітньо-історичним процесом цілеспрямованого і узагальненого віддзеркалення людьми об'єктивних законів природи, суспільства і самої свідомості. **Спілкування**, вважає Ананьєв, настільки ж є соціальним, наскільки і індивідуальним. Завдяки розвитку пізнання і спілкування в процесі виховання, їх взаємодії і злиття у різних формах і виникає така "синтетична" форма діяльності дитини, як ігрова. Усі форми гри, за Ананьєвим, є ті або інші інтеграції елементів пізнання і спілкування.

Теорія особистості Лідія Іллівна Божович

Гіпотези Л. І. Божович про спрямованість особистості

Основна гіпотеза. Цілісна структура особистості визначається перш за все її спрямованістю. Гіпотеза про ієрархію мотивів як основу спрямованості. Основа спрямованості складається зі сформованої у процесі життя стійкої домінуючої системи мотивів, у якій провідні мотиви підпорядковують собі інші й визначають будову мотиваційної сфери людини. Гіпотеза про значення спрямованості для особистості. Зміст спрямованості особистості зумовлює всі її особливості: інтереси, прагнення, риси характеру. Гіпотеза про вікову визначеність та періодичність спрямованості. Кожний віковий період характеризується специфічною для нього констеляцією мотивів і особливим характером їх ієрархічної структури. Розвиток особистості відбувається як послідовний перехід від елементарних, неусвідомлюваних або частково усвідомлюваних потреб, які безпосередньо мотивують поведінку на ранніх етапах онтогенезу, до відносно постійно домінуючих потреб, на основі яких утворюється стійка ієрархія мотивів і які виявляються через свідомо визначені цілі та наміри зрілої особистості.

Теорія діяльності О. М. Леонтьєва та поняття особистості

Видатний вітчизняний психолог О. М. Леонтьєв (1903-1979) визначав **особистість** як цілісне утворення, яке є відносно пізнім продуктом суспільно-історичного й онтогенетичного розвитку людини. Вона виступає як результат інтеграції процесів, що здійснюють життєві відношення суб'єкта до об'єктивної дійсності. Ці відношення характеризуються подібністю своєї побудови і передбачають свідоме їх регулювання, тобто наявність свідомості, а на певних етапах - і самосвідомості суб'єкта.

Реальною основою особистості людини визнається сукупність її відношень до світу, що є суспільними за своєю природою і реалізуються разом. Особистість характеризують тільки ті психічні процеси й особливості людини, які сприяють здійсненню її діяльностей. У розвитку суб'єкта його відношення до явищ світу вступають між собою в ієрархічні стосунки. Ієрархії діяльностей утворюють ядро особистості.

Є **три основних параметри особистості**: широта зв'язків людини зі світом, ступінь їхньої ієрархізованості та загальна структура. Людина живе в реальності,

що дедалі більше розширюється для неї. Багатство зв'язків індивіда зі світом породжує особистість. Ієрархії мотивів та діяльностей особистості утворюють відносно самостійні одиниці її життя. Внутрішні співвідношення головних мотиваційних ліній у сукупності діяльностей людини характеризують загальний "психологічний профіль" особистості. Психологічні підструктури особистості - темперамент, потреби і потяги, емоційні переживання й інтереси, навички та звички, моральні риси характеру тощо - виявляють себе в умовах життя особистості. Важливою є думка О. М. Леонтьєва про те, що особистість розвивається не в межах задоволення потреб людини, а у творчості, яка не знає меж.

Психологія ставлень В. М. Мясіщева

Теорія Мясіщева (1892-1973) базується на ідеях Лазурського про класифікацію особистостей, згідно з типами їх ставлення до навколишньої дійсності. Основне положення теорії Мясіщева полягає в тому, що особистість, психіка і свідомість людини - це єдність відображення об'єктивної дійсності і ставлення людини до неї. Психологічні ставлення людини - це цілісна система індивідуальних, вибіркового, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності: з явищами природи і світом речей; з людьми і суспільством; із собою як суб'єктом діяльності.

Вивчаючи людину з позиції її ставлення, ми визначаємо її змістовні зв'язки з довколишньою суспільною дійсністю. Поняття ставлення відображає, за Мясіщевим, внутрішню сторону зв'язку людини з дійсністю. Воно змістовно характеризує особистість як активного суб'єкта з його вибіркового характером внутрішніх переживань і зовнішніх дій, спрямованих на різні сторони об'єктивної дійсності. Діяльність і поведінка особистості визначаються її ставленням до різних сторін дійсності.

Ставлення особистості має певну структуру, окремі компоненти якої можуть виступати як аспекти ставлення, його сторони і види. Структура ставлення визначається декількома ознаками: вибірковою, активністю, цілісністю, усвідомленістю. Найважливішими видами ставлень автор вважав потреби, мотиви, емоційні ставлення (приязнь-неприязнь, любов, симпатія-антипатія тощо). Домінуючим ставленням, яке визначає життєвий шлях особистості, є спрямованість.

Найвищий рівень розвитку особистості визначається рівнем свідомого ставлення до оточуючого світу і **самосвідомістю**, як свідомим ставленням власне до себе. Ставлення людини до себе визначається її ставленням до інших людей і їх ставленням до неї. Виходячи з цього, Мясіщев у типології характерів основне значення надає особливостям ставлень людини до інших.

За теорією Мясіщева, ставлення пов'язані з різними підструктурами особистості. Властивості темпераменту і характеру виявляються лише під час активного ставлення до об'єкта, який викликає реакцію. Здібності людини знаходяться в співвідношенні із схильностями, які є рушійною силою розвитку

здібностей. Схильності - не що інше, як потреба у певній діяльності і позитивне ставлення до неї.

Особистість у теорії С. Л. Рубінштейна

С. Л. Рубінштейн (1889-1960) розглядав особистість у контексті розроблених ним принципів детермінізму та єдності свідомості і діяльності. Особистість визначається своїм ставленням до навколишнього світу, до суспільного оточення, до інших людей. Це ставлення реалізується в діяльності людини. Завдяки діяльності люди пізнають і змінюють світ, природу, суспільство. Особистість формується у взаємодії з навколишнім середовищем, тому таке велике значення для розуміння особистості має діяльність. Особистість - це реальний індивід, жива, діюча людина, яка є носієм суспільних стосунків. Особистість неможлива поза психікою, поза свідомістю. Усі психічні явища і процеси органічно вплітаються в цілісне життя особистості, оскільки основна "їхня життєва функція полягає в регуляції діяльності людини. Зумовлені зовнішніми впливами, психічні процеси особистості самі опосередковують поведінку і діяльність, залежність суб'єкта від об'єктивних умов.

За теорією С. Л. Рубінштейна, людина є не лише суб'єктом діяльності і пізнання, але і суб'єктом життєдіяльності. Життєдіяльність - не лише сума пізнання, діяльності і спілкування. Під час життя людина стикається з різними проблемами. Вони виникають у ставленні до добра і зла, смерті і безсмертя, необхідності і свободи. Особливість людини як суб'єкта життя полягає в її здатності вирішувати життєві суперечності.

На відміну від більшості гносеологічно орієнтованих концепцій свідомості, що зводять її до віддзеркалення дійсності, Рубінштейн розглядає свідомість як виявлення ставлення суб'єкта до оточуючого світу, як можливість його самовизначення. У ході розвитку свідомості особистості виникає **самосвідомість**. Етапи розвитку самосвідомості є етапами розвитку безпосередніх зв'язків з навколишнім світом, опанування цих зв'язків і стосунків за допомогою дій. Людина усвідомлює себе лише у взаєминах з іншими людьми. Самосвідомість - це переосмислення свого життя.

Прослідковуючи єдність свідомості й діяльності, Рубінштейн показав, що свідомість, як вищий психічний процес, здійснює щонайменше три взаємообумовлені функції: регуляцію психічних процесів, регуляцію взаємин, регуляцію діяльності і всього життя суб'єкта.

Фундаментальне значення має положення С. Л. Рубінштейна про багатоплановість психічного, багаторівневість перебігу психічних процесів. В "Основах загальної психології" особистість визначається єдністю трьох компонентів - що людина хоче (**спрямованість**), що вона може (здібності, обдарування) і яка вона є (характер). Ці модальності утворюють ціле, але не зафіксоване, не статичне: у життєдіяльності людина виявляє свою спрямованість, реалізує здібності, формує характер.

Характеристика особистості включає також її ідеї, принципи, на основі яких здійснюється оцінка власних і чужих учинків. До структури особистості, на

думку Рубінштейна, входять і пізнавальні процеси, без яких неможливі діяльність і поведінка людини. Багатоплановість, цілісність психічного устрою особистості зберігаються завдяки взаємозв'язку всіх його властивостей і тенденцій.

Погляди вітчизняних учених на психологічну структуру особистості

У вітчизняній психології робилися неодноразові спроби розробки теоретичних основ психологічної структури особистості. Найчастіше вони здійснювалися в руслі розробки загальної теорії особистості (Л. С. Виготський, Д. М. Узнадзе, О. М. Леонтьєв, О. Р. Лурія, В. Г. Ананьєв, В. М. М'ясіщев, Л. І. Божович, В. В. Давидов, О. В. Запорожець, П. Я. Гальперін та ін.). У наш час найбільш поширеними є теоретичні розробки структури особистості С. Л. Рубінштейна, К. К. Платонова, О. Г. Ковальова, А. В. Петровського.

Напрямок досліджень структури особистості у радянській психології багато в чому визначило таке твердження С. Л. Рубінштейна: "Виокремлюють різні сфери рис, які характеризують різні аспекти особистості, але при всьому розмаїтті, несхожості й суперечливості, основні властивості особистості взаємодіючі між собою у конкретній діяльності людини і взаємопроникаючи одна в одну, об'єднуються в реальній особистості. Тому хибним є той погляд, за яким цілісність особистості виражається в аморфній єдності, що перетворює її вигляд на безформну туманність, так і інший, протилежний до нього, який бачить в особистості окремі риси і, втрачаючи будь-яку справжню, внутрішню єдність особистості, марно потім шукає "кореляцій" між зовнішніми виявами цих рис".

Одним із перших дослідників, які застосували наведене твердження Рубінштейна в описі структури особистості, став **О. Г. Ковальов**, який зазначав у другому виданні своєї монографії: "Із психічних процесів на тлі станів утворюються властивості особистості. У процесі діяльності властивості певним чином пов'язуються одна з одною відповідно до вимог діяльності й утворюють складні структури, до яких ми відносимо темперамент (система природних властивостей), спрямованість (система потреб, інтересів, ідеалів), здібності (ансамбль інтелектуальних, волевих і емоційних властивостей), характер (синтез відносин і способів поведінки)".

Подальший розвиток уявлень про структуру особистості представлено у працях Б. Г. Ананьєва і В. С. Мерліна, присвячених проблемі індивідуальності. У праці "Людина як предмет пізнання" Ананьєв так визначає свій підхід: "Окрему людину як індивідуальність можна зрозуміти лише як єдність і взаємозв'язок її властивостей як особистості, суб'єкта діяльності, у структурі яких функціонують природні властивості людини як індивіда. Інакше кажучи, індивідуальність людини можна зрозуміти лише за умови повного набору характеристик людини. Отже, людина як вид і як людство (суспільство в його історичному існуванні) становить підставу для будь-якого визначення станів кожної окремої, одиничної людини, яка є індивідом, особистістю й індивідуальністю".

Мерлін, один із послідовників Ананьєва, розвиваючи теорію інтегральної індивідуальності, спеціально підкреслював, що "структуру особистості не можна характеризувати як систему, котра складається з різних груп психічних

властивостей: темпераменту, характеру, здібностей і спрямованості. Одні з них (властивості темпераменту) взагалі не є властивостями особистості; інші ж (характер, здібності та спрямованість) являють собою не різні "підсистеми", а різні функції тих самих властивостей особистості".

У працях Ананьєва, Мерліна та їхніх послідовників накопичено великий емпіричний матеріал щодо зв'язків між елементами розглянутих структур. Тут здійснено спроби аналізу процесу формування властивостей індивідуальності й особистості залежно від їхньої належності до тієї або іншої підструктури.

Найдокладніше проблему структури особистості відображено у працях К.К. Платонова. Проаналізувавши сучасні дослідження і провівши порівняння слів російської, грузинської й болгарської мов, які використовуються для опису особистісних властивостей, Платонов висунув ідею ієрархічної структури особистості, підсистеми якої він розглядає "як рівні ієрархічної градації, в якій нижчі ступені керовані (субординовані) вищими і підпорядковані їм, а вищі, включаючи в себе нижчі й спираючись на них, не зводяться до їх суми, тому що переходи від рівня до рівня здійснюються як стрибки на основі появи системних якостей".

Концепція особистості Г. С. Костюка. Видатний український психолог Г.С. Костюк (1899-1982) зробив значний внесок у психологічну теорію особистості. За його концепцією, індивід стає суспільною істотою, особистістю тоді, як у нього формуються свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, здатність брати участь у житті суспільства, виконувати соціальні функції.

Об'єктивна соціальна сутність особистості завжди реалізується суб'єктивними психічними засобами. Одночасно соціальне, яке зумовлює психічне в людини, визначає її соціальні взаємини з іншими людьми.

Психічна діяльність особистості відбувається в результаті інтеграції психічних процесів та властивостей і здійснюється нейрофізіологічними механізмами. Останні є системою, що у своєму функціонуванні залежить від тих систем організму, які складаються з біохімічних, біофізичних та інших компонентів. Між психічним і фізіологічним існують складні стосунки. Психічне не тільки реалізується фізіологічним, а й зазнає змін залежно від перебігу функціонування фізіологічних механізмів.

Особливості нейродинаміки відіграють суттєву роль у становленні індивідуальної своєрідності особистості. Проте, особистість може усвідомлювати власні недоліки і певною мірою компенсувати їх. Наприклад, стримувати афективність, імпульсивність свого темпераменту тощо.

Слід розрізняти поняття "індивід" та "особистість". Людина є індивідом на всіх етапах онтогенезу і за всіх умов, а особистістю стає і може перестати бути нею.

Необхідно долати абсолютне протиставлення природного і суспільного, біологічного і соціального в житті особистості. Немає суспільного, соціального без природного, біологічного, як немає суспільства поза індивідами, які в ньому взаємодіють.

Найпродуктивнішим, на думку Г. С. Костюка, є підхід до проблеми структури особистості, який базується на аналізі її діяльності. Адже суспільні умови визначають психічні властивості особистості лише через дії самого індивіда.

Зв'язок між діяльністю особистості та її психічними властивостями складний і багатозначний. У тій самій діяльності, навчальній або трудовій, психічні властивості нерідко формуються по-різному. Якості особистості, що виникають під час діяльності, включаються у структуру її подальшої діяльності, зазнають змін, диференціюються та інтегруються і стають компонентами більш складного цілого, яким є структура особистості. Остання постає при цьому як стійка й динамічна система психічних властивостей.

Структуру особистості утворюють різні психічні властивості. Це передусім свідомість і самосвідомість. Індивід стає особистістю, оскільки він усвідомлює навколишнє буття і себе самого, своє ставлення до нього, свої функції та обов'язки. Формою існування свідомості є насамперед знання. Вони входять у систему психічних властивостей як певна підсистема, що характеризує освіченість особистості.

Крім того, важливою підсистемою структури особистості є спрямованість її діяльності, яка визначається потребами й інтересами, ціннісними орієнтаціями, цілями та установками, моральними та іншими почуттями. Особистість характеризується й тим, як вона здійснює свої потяги, реалізує свою цілеспрямованість, якими вміннями, здібностями та вольовими якостями володіє.

Структура особистості - ієрархічне утворення, куди входять підструктури різного онтогенетичного віку. Ці підструктури входять у загальну організацію особистості як суб'єкта спілкування, пізнання і праці.

Особистість являє собою діалектичну єдність різноманітних та взаємопов'язаних психічних процесів і властивостей. Як систему, що сама себе регулює та вдосконалює, її характеризує єдність протилежних тенденцій і процесів - інтеріоризації та екстеріоризації, диференціації та інтеграції, потяг до спілкування та до усамітнення, відокремлення тощо. Важливою є проблема джерел і характеру суперечностей особистості, їхньої ролі у формуванні особистості та шляхів подолання.

Динамічність і стійкість особистості дають їй змогу бути незалежною від безпосередніх впливів ззовні, змінювати середовище відповідно до своїх намірів і планів, створювати умови для власного розвитку.

Типологія особистостей О. Ф. Лазурського. Спроба побудови всеосяжної класифікації типів особистості здійснена на початку нашого століття О. Ф. Лазурський (1874-1917). В основі запропонованої ним "психосоціальної в широкому розумінні" класифікації лежить принцип активного пристосування особистості до навколишнього середовища, яке містить не тільки речі, природу, людей, а й ідеї, духовні блага, естетичні, моральні та релігійні цінності.

Використання вказаного основного принципу зумовлює наявність у класифікації двох головних розділів: за психічним рівнем, який у свою чергу розподіляється на три підрозділи (нижчий, середній, вищий), та за психічним

змістом. У зв'язку з цим О.Ф. Лазурський виділяє чисті, комбіновані, спотворені та перехідні типи особистостей різних рівнів.

Крім згаданих авторів, проблеми структури особистості в різних аспектах розглядали у своїх працях Л. І. Анциферова, Л. І. Божович, Б. В. Зейгарник, О. М. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов, В. М. М'ясищев, В. М. Русалов тощо.

Загальним недоліком більшості з цих праць, присвячених проблемі структури особистості, є недостатнє підкріплення теоретичних положень результатами емпіричних досліджень. Однією з основних причин такого становища, безумовно, було ідеологічне спрямування самого терміна "особистість" ("гармонійна, всебічно розвинута особистість", "нова історична спільність людей - радянський народ", "радянська людина може все" та ін.).

Цілком очевидно, що об'єктивний природничо-науковий підхід до дослідження такого роду "святинь" був неможливим. Не могло не позначитися на стані прикладних досліджень і негативне ставлення до тестів та інших психометричних методів, характерне для радянської психології після постанови ЦК ВКПБ 1936 р. "Про педологічні перекурчення в системі Нарком просвіти".

Психологія особистості - одна з фундаментальних і традиційних розділів психології - може бути віднесена і до найбільш динамічних напрямків сучасної психологічної науки. Історія її становлення і змістовна наповненість нерозривно пов'язані з подіями ХХ століття, змінами реальності, трансформаціями навколишнього і подієвого контексту буття і самої людини. У ХХІ столітті проблематика психології особистості знову стає одним з найбільш інтенсивних напрямків, що загострює дискусії, як про базові поняття, так і про предметну визначеність даної області.

На думку І.Б. Котової, були чотири історично сформованих способу існування ідеї про особу або чотири типи побудови наукових знань про особистість.

1. Кінець ХІХ - початок ХХ в. Перетворення людини в особистість - соціально бажаний результат розвитку. Це період появи цілісних психолого-філософських концепцій особистості, серед яких особливо виділяються концепції В. М. Бехтерева, М.М. Бахтіна, О.Ф. Лазурського, С.Л. Франка. Активно розроблялися питання, пов'язані з виділенням одиниць системи людинознавства, зокрема унікальності і індивідуальності особистості, питання характерології.

2. 30-60-е рр. ХХ ст. Збереження сутності особистості в зіткненні з суспільством. Особистісний принцип активно відстоювали С.Л. Рубінштейн, Б.Г. Ананьєв, К.К. Платонов.

3. Середина 60-х - кінець 80-х рр. ХХ ст. Період створення концепції «нової людини», необхідність, якої визначалася ідеологією. Вся психологія, і перш за все психологія особистості, втратила істинний предмет свого дослідження, що підтверджує Б.Г. Ананьєв: «Область психології особистості в її сучасному стані являє вельми туманну освіту в структурі психологічної науки». Б.Г. Ананьєв так резюмує тему вивчення особистості в психології: «Проблема особистості, будучи однією з центральних в теоретичній і прикладній психології, виступає як дослідження психічних властивостей і відносин особистості (загальна психологія

особистості), індивідуальних особливостей і відмінностей між людьми (диференціальна психологія), міжособистісних зв'язків, статусу і ролей особистості в різних спільнотах (соціальна психологія), суб'єкта суспільної поведінки і конкретних видів діяльності (всі галузі прикладної психології)».

4. 90-і рр. XX ст. Особистість знову стає мірою і основою всіх психологічних явищ. Це період дослідження нових граней особистості: духовного світу, неадаптивної активності, ціннісно-смыслові сфери, персоналізації. Яскравими в цьому плані стали роботи О.Г. Асмолова, Б.С. Братуся, Д.О. Леонтьєва, О.Б. Орлова, В.О. Петровського.

Величезний внесок у розвиток психології особистості внесли Л.І. Анциферова і К.О. Абульханова. Ці великі вчені стали творцями двох оригінальних теорій особистості: перша - теорії «особистості як відкритої системи» (Л.І. Анциферова, Н.Є. Харламовкова, А.Л. Журавльов), друга - теорії «особистості як суб'єкта свого життєвого шляху» (К.О. Абульханова - Славська). Перспективи сучасних досліджень тісно пов'язані з розвитком і того, і іншого напрямку.

Фундаментальними проблемами психології особистості є питання співвідношення суб'єкта і особистості, принцип розвитку в контексті геронтопсихології. Добре відомо, що населення розвинених країн стрімко старіє, тому постає гостра науково-практична задача виявлення психологічних умов збереження і підтримання працездатності в період пізньої дорослості.

У сучасних роботах по психології особистості зберігається їх спадкоємність з дослідженнями минулих років, яка виявляється в дотриманні логіки дослідження і її побудови по гіпотетико-дедуктивному принципу.

Поряд з дотриманням традицій, що склалися, в сучасних дослідженнях з психології особистості з'являються нові тенденції. Одна з них - дослідження особистості в просторі її зв'язків, комунікацій зі світом з точки зору їх взаємовпливу один на одного і паритетного вкладу обох сторін в систему відносин; інша тенденція - типологічний підхід до дослідження особистості з використанням цілої системи критеріїв, на яких будується типологія особистості; третя тенденція - аналіз на перший погляд атипових залежностей і обґрунтування їх правдоподібності при введенні та обліку додаткових змінних.

На даному етапі розвитку психології особистості здійснюється комплекс досліджень, спрямованих на психологічну допомогу сучасної особистості в умовах, що склалися соціальних і економічних змін. Основною метою стає виявлення умов, що підвищують життєздатність особистості. Сучасна психологія особистості активно звертається до дослідження моральних орієнтирів і їх вивчення як регуляторів поведінки людини, а також факторів, що визначають особистісні переваги, смаки, цінності. Тенденція зближення так званих лабораторних досліджень з життям дозволяє підвищити зовнішню валідність досліджень в області психології особистості і одночасно науково обґрунтувати, теоретично осмислити і систематизувати все різноманіття функціонування особистості в соціумі, показати поступальний розвиток особистості на всіх етапах життя. Однією з центральних в сучасній психології особистості стає

проблема ідентичності. Причому вона вимагає як теоретичного аналізу, так і проведення емпіричних досліджень процесів становлення ідентичності, починаючи з дитячого і підліткового віку. Інституціоналізація психології особистості сприяла підвищенню, перш за все, теоретичного і методологічного рівня її досліджень. Однак в даний час помітна тенденція розширення кола порушених проблем, що мають виражену зв'язок із запитами практики.

Аналіз проблематики психології особистості у вітчизняній психологічній науці показує, що найбільш поширеним розумінням особистості (що підтверджується і аналізом емпіричних досліджень) залишається її трактування як сукупності (комплексу, системи, набору) якостей (рис, властивостей, індивідуальних особливостей). При цьому кожна з психологічних дисциплін наповнює особистість змістом, що відображає її інтереси і фокус уваги (для соціальної психології особистість - це, перш за все, соціальний індивід; вікова психологія займається віковим розвитком і віковими змінами особистості і т.д.). Розмитість поняття «особистість» змушує дослідників знову і знову повертатися до її визначення. Бути особистістю - це значить мати активну життєву позицію, здійснювати вибори, що виникають в силу внутрішньої необхідності, вміти оцінити наслідки прийнятого рішення і тримати за них відповідь перед собою і суспільством, в якому живеш.

Різноманітність дослідницьких позицій і підходів, однак, не порушило цілісного уявлення про особистість як предмет психологічного дослідження, але, навпаки, дозволило побачити різноманіття ракурсів наукового аналізу проблеми, оцінити наявність наступності в її вивченні в різні періоди розвитку психологічної науки, окреслити актуальні і виділити пошукові напрямки дослідження особистості в сучасній психології.